

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ**EXPERT OPINION AS A PROCEDURAL SOURCE OF EVIDENCE**

**Хоша В. В., к.ю.н., старший дослідник,
в. о. завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України**

Стаття присвячена такому джерелу доказів, як висновок експерта, оскільки, судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань у судочинстві. Експертиза призначається у випадках, коли обставини, що мають значення для справи, можуть бути отримані у результаті дослідження відповідних матеріалів (об'єктів), що проводяться експертом на основі спеціальних наукових знань.

Окреслено висновок експерта, як один із видів доказів, який не має переваг перед іншими доказами та підлягає обов'язковій оцінці, за результатами якої формується сукупність належних, допустимих, достовірних доказів, достатніх для підтвердження певного висновку, а сам процес підтвердження складає зміст доказування-обґрунтування. Особа або орган що призначала експертизу, керуючись законом, оцінює всі докази, у тому числі й висновок експерта, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності. Кваліфіковано проведене експертне дослідження та науково обґрунтовані висновки, викладені у висновку, дають особі або органу що призначала експертизу, підставу для висновку про наявність чи відсутність того факту, що перевірявся шляхом проведення судової експертизи. Таким чином, у ряді випадків рішення суду безпосередньо залежить від науково обґрунтованих висновків судової експертизи.

Визначаючи специфіку висновку експерта як виду доказів, узагальнено обов'язковість проведення експертних досліджень для вирішення певних питань, які підлягають встановленню у справі. Окремо розглянуто перелік випадків обов'язкового призначення експертиз зазначених у постановвах Пленумів Верховного Суду України.

Ключові слова: висновок експерта, докази, експерт, оцінка доказів, правосуддя, призначення експертизи, судочинство.

The article is devoted to such a source of evidence as an expert's opinion, since forensic examination is the most qualified form of using special knowledge in judicial proceedings. Expertise is appointed in cases where circumstances relevant to the case can be obtained as a result of research of relevant materials (objects) conducted by an expert on the basis of special scientific knowledge.

The expert's opinion is outlined as one of the types of evidence, which has no advantages over other evidence and is subject to mandatory evaluation, based on the results of which a set of proper, admissible, reliable evidence is formed, sufficient to confirm a certain conclusion, and the confirmation process itself constitutes the content of the proof-justification. The person or body that appointed the expert, guided by the law, evaluates all the evidence, including the expert's opinion, according to his internal conviction, which is based on a comprehensive, complete and objective consideration in the court session of all the circumstances of the case in their totality. Qualified expert research and scientifically based conclusions set forth in the conclusion give the person or body that appointed the expert a basis for a conclusion about the presence or absence of the fact that was verified by conducting a forensic examination. Thus, in some cases, the court's decision directly depends on the scientifically based conclusions of the forensic examination.

Recognizing the specifics of an expert's opinion as a type of evidence, the obligation to conduct expert research to resolve certain issues to be established in the case has been generalized. The list of cases of mandatory appointment of expert examinations specified in the resolutions of the Plenums of the Supreme Court of Ukraine is considered separately.

Key words: expert's opinion, evidence, expert, evaluation of evidence, justice, appointment of expertise, judicial proceedings.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними судом своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129 Конституції України).

Доказами у кримінальному провадженні є фактичні данні, отриманні у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. До процесуальних джерел доказів віднесено показання, речові докази, документи та висновки експертів. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [1].

Оцінка доказів вважається найважливішим елементом процесу доказування. Кримінально-процесуальний закон регламентує певні вимоги щодо даної діяльності. Оцінка доказів являє собою розумову діяльність суб'єкта, спрямовану на визначення властивостей доказів, що має своїм методом та результатом внутрішнє переконання. За результатами оцінки формується сукупність належних, допустимих, достовірних доказів, достатніх для підтвердження певного висновку, а сам процес підтвердження складає зміст доказування-обґрунтування. Обвинувачення не може

ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ст. 62 Конституції України).

Доказами у цивільному процесі є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для вирішення справи. Ці данні встановлюються такими засобами, як письмовими, речовими і електронними доказами, висновками експерта й показаннями свідків (ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України). Слід зазначити, що ст. 76 ЦПК України містить формулювання, аналогічне ст. 73 Господарського процесуального кодексу України та ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2, 3, 4].

Згідно із п. 1 ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [2]. Дана стаття також аналогічна за змістом п. 1 ст. 86 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) та п. 1 ст. 90 КАС України.

У цивільному, господарському та адміністративному судочинстві експертиза призначається судом у межах розгляду конкретної справи та наділена особливими ознаками, регламентованими процесуальним законодавством (ст. ст. 102–113 ЦПК України, ст. ст. 98–107 ГПК України та ст. ст. 101–111 КАС України).

У постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання призначення судової експертизи» також зазначено, що судова експертиза призначається лише у разі потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмету доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування. Якщо наявні у справі докази є взаємно суперечливими, їх оцінку в разі необхідності може бути здійснено господарським судом з призначенням відповідної експертизи [5].

Висновок експерта не має для суду наперед встановленої сили, оскільки суд встановлює належність, допустимість та достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (ст. 89 ЦПК України, ст. 86 ГПК України та ст. 90 КАС України).

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України).

Згідно із ст. 110 ЦПК України, ст. 104 ГПК України та ст. 108 КАС України висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими ст. 89 ЦПК України, ст. 86 ГПК України та ст. 90 КАС України відповідно.

Висновок експерта у кримінальному провадженні – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатом висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК України) [1].

У кримінальному судочинстві обов'язковою умовою призначення експертизи є порушення кримінального провадження. У той же час, призначення експертизи в цивільних справах допускається як під час судового розгляду, так і в процесі підготовки до нього [6].

Орган (посадова особа) оцінює як доказ висновок експерта за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи та їх сукупності, керуючись законом й правосвідомістю (ст. 94 КПК України).

Законодавець визнаючи специфіку висновку експерта як виду доказів, встановлює обов'язковість проведення експертних досліджень для вирішення певних питань, які підлягають встановленню у справі. У цивільному судочинстві призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення відповідного клопотання обома сторонами, а також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити: характер і ступінь ушкодження здоров'я; психічний стан особи; вік особи, якщо про це не має відповідних документів і неможливо їх одержати (ст. 105 ЦПК України).

У кримінальному провадженні у ряді випадків призначення експертизи є також обов'язковим. Це обумовлено необхідністю доведення певних обставин (саме за результатами проведення експертиз), без встановлення яких неможливо вирішити справу по суті, тобто, здійснити належне правосуддя. Зазначені обставини перелічені у п. 2 ст. 242 КПК України, а саме: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим

способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [1].

Окрім обставин, зазначених у п. 2 ст. 242 КПК України, перелік випадків обов'язкового призначення експертизи розширено у постановах Пленумів Верховного Суду України, а саме:

– «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.1992 № 8: Якщо для визначення вартості майна чи розміру заподіяної шкоди виникає потреба у спеціальних знаннях, суд має призначити відповідну експертизу [7];

– «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26.03.1993 № 2: Для вирішення питань, чи відносяться сховані від догляду предмети до вибухових, отруйних, сильнодіючих психотропних речовин, наркотичних засобів, а також лікарських та інших засобів, що викликають одурмановання, необхідно проводити відповідні судові експертизи [8];

– «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12.04.1996 № 6: Питання про те, чи є грошові знаки або державні цінні папери підробленими, який спосіб підробки при цьому використовувався, чи не були раніше грошові знаки або державні цінні папери з аналогічними ознаками підробки предметом криміналістичного дослідження тощо, повинні вирішуватися за допомогою криміналістичної експертизи, яка проводиться у відповідних експертних установах [9];

– «Про судову практику в справах про викрадення ті інше незаконне поведіння зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 № 3: У випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброї, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі слід призначати експертизу з проведення її у відповідних експертних установах [10];

– «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26.04.2002 № 4: Оскільки для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах даної категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань [11];

– «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2: <...>для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов'язковим. При цьому слід враховувати, що визначення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду. Встановлювати ж, чи є знівечення обличчя неповнолітніх, необхідно за допомогою судово-медичної експертизи.

Для з'ясування, чи вчинено діяння в стані сильного душевного хвилювання, суди мають призначити психолого-психіатричну експертизу [12];

– «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 № 5: За наявності даних, що свідчать про розу-

мову відсталість неповнолітнього, <...> має бути признана судова психолого-психіатрична або педагогічно-психологопсихіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь та кого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [13];

– «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13: У випадках, коли для вирішення питання про належність відповідних предметів до зброї, а також питання про їх придатність до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі необхідно призначити експертизу, яку слід проводити у відповідних експертних установах [14];

– «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 № 14: Якщо для вирішення питань, які виникли у справі про злочин проти безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, потрібні спеціальні знання, суд має призначити експертизу [15];

– «Про судову практику у справах про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 № 5: Визначення характеру впливу на організм потерпілої особи лікарських препаратів, наркотичних засобів, отруйних, токсичних чи інших сильнодіючих речовин, вживання яких могло привести її до безпорадного стану, потребує спеціальних знань. Тому у таких та в інших подібних випадках слід призначити відповідну експертизу.

Судам слід мати на увазі, що статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, який характеризу-

ється здатністю до повного виконання статевих функцій. За замістом Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6, особи як жіночої, так і чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Встановлення статевої зрілості проводиться щодо осіб віком з 14 до 18 років. Питання про досягнення потерпілою особою статевої зрілості вирішується на підставі висновку судово-медичної експертизи, призначення якої у таких випадках є обов'язковим [16];

– «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12.06.2009 № 7: У випадках коли для вирішення певних питань при провадженні у справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, суд <...> повинен призначити експертизу [17].

Слід зазначити, що вказані вище постанови Пленуму Верховного Суду України прийняті з метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства при розгляді справ окремих категорій. Зазначені у перелічених постановках рекомендації щодо призначення відповідних експертиз свідчать про обов'язковість наявності у матеріалах кримінального провадження висновку експерта, як одного із найважливіших джерел доказу. Відсутність висновку дає підставу вважати проведене досудове розслідування необ'єктивним та суперечливим КПК України, у наслідок чого ухвалений судом вирок підлягає скасуванню.

Враховуючи вищевказане, можна дійти висновку, що у процесі доказування, обставини, перелічені у ст. 105 ЦПК України, п. 2 ст. 242 КПК України та постановках Пленуму Верховного Суду України можуть бути встановлені лише за допомогою такого процесуального джерела доказів, як висновок експерта, без одержання результатів якого не можливо прийняти судом юридичне рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
5. Про деякі питання призначення судової експертизи : постанова Пленуму господарського суду України від 23.04.2012 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text>
6. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>
7. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text>
8. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text>
9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996 р. № 6 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-96#Text>
10. Про судову практику в справах про викрадання ті інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>
11. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>
12. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
13. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va0005700-04#Text>
14. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>

15. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>

16. Про судову практику у справах про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>

17. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>